

Împrumutul de diplome pentru expoziții

Mónika Lökkös

Printre atribuțiile unui conservator se numără menținerea stării de conservare a obiectelor de patrimoniu, aspect important al oricărui proces care afectează viața acestora. Tot în lista sarcinilor sale este inclusă și moderarea impactului mediului și controlul condițiilor în care obiectele sunt împrumutate pentru a fi expuse. Acest proces implică o serie de factori de risc în viața documentului și este important să fie realizat conform unui protocol adecvat. Conservatorul este responsabil, printre altele, de emiterea unui aviz favorabil pentru expunere, de pregătirea obiectului, de verificarea condițiilor de expunere, precum și de efectuarea unor sarcini de curierat.¹

Perioada maximă de împrumut la Arhivele Naționale ale Ungariei este de trei luni, cu posibilitate de prelungire după o expertiză și o evaluare. În vederea asigurării timpului necesar pentru măsurile administrative și intervențiile de restaurare, procesul de împrumut începe cu cel puțin trei luni înainte de deschiderea expoziției. În cazul instituției noastre, coordonarea acestei sarcini, care implică mai multe departamente, îi revine Biroului de Informare. Termenii împrumutului sunt stabiliți într-un contract între cele două părți.

Cel care solicită împrumutul dorește, de obicei, să expună documentele în original, fiind astfel primordială respectarea măsurilor de conservare pentru păstrarea documentelor pe termen lung. Degradarea obiectelor originale poate fi înlăturată prin crearea unor copii, dar în multe cazuri tot exemplarele originale ajung să fie expuse. În ceea ce privește documentele istorice, diplomele sunt de evidențiat, deoarece reprezintă documente ireproductibile, de mare preț, autentificatoare și de o valoare remarcabilă. Pentru o procedură prudentă, este importantă cunoașterea materialelor (constituente ale) obiectului, posibilele lor deteriorări și procesele care le declanșează.

Sinteza materialelor constituente ale diplomelor și a degradărilor acestora²

Un aspect foarte important la împrumutul documentelor este faptul că, în majoritatea cazurilor, acestea sunt cele mai valoroase documente din arhivă sau colecție. Este vorba în special de diplomele regale/imperiale certificate prin sigiliu, sau de titlurile nobiliare cu steme. În Evul Mediu, acestea erau scrise de mână, în cea mai mare parte, pe pergament, fiind de foarte multe ori decorate cu ornamente aurite, pictate. Ulterior, s-a folosit și hârtia, ca suport, diplomele fiind inițial tot scrise de mână, dar în perioada modernă au apărut și diplome tipărite. Acestea din urmă conțin și ele inscripții și semnături de mână, ștampile și sigilii de autentificare și sunt, prin urmare, documente complexe, unice.

Diplomele pot suferi diferite degradări datorită materialelor constituente ale documentului sau tehnicilor de realizare a acestora, respectiv utilizării lor sau condițiilor de păstrare. Pergamentul, după cum se știe, nu este tăbăcit, ci este o piele crudă, întinsă și tratată cu var și, prin urmare, este foarte sensibil la fluctuațiile de temperatură și umiditate relativă. Menținerea condițiilor adecvate de expunere este, prin urmare, vitală atât în vitrine cât și în timpul transportului. Printre fenomenele de degradare a pergamentului pot fi amintite gelatinizarea rezultată ca un efect cumulat al temperaturii și al umidității relative ridicate.³ În plus, umiditatea relativă ridicată provoacă văluire, iar umiditatea scăzută duce la contracții. O degradare frecventă a suporturilor de pergament sau hârtie poate fi dezvoltarea mucegaiului și contaminarea bacteriană care pot duce la modificarea culorii și descompunerea materialului.

Din Evul Mediu și până la sfârșitul secolului al XIX-lea, materialul de scris a fost în mare parte cerneala ferogalică.⁴ În oglinda textului diplomei se pot dezvolta

¹ Curierul este conservatorul (restauratorul) instituției împrumutătoare, care însoțește obiectele împrumutate, verifică la fața locului parametrii microclimatici și condițiile de siguranță ale spațiului expozițional, participă la mișcarea obiectelor, se ocupă de amplasarea și scoaterea din vitrine, și urmărește respectarea condițiilor de expunere pe toată durata expoziției.

² Orosz, Katalin: A levéltári dokumentumok károsodása és a megelőzés lehetőségei. / Deteriorarea documentelor de arhivă și posibilități de prevenție. Rezumat. *Isis – Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek* 2. Szerk. Kovács Petronella, Székelyudvarhely, 2002, Haáz Rezső Alapítvány, pp. 54-65. / pp. 97-98.

³ Kissné Bendefy, Márta – Beóthyné Kozocsa, Ildikó: *A bőr és a pergamen felépítése, gyártása, tulajdonságai, károsodása és vizsgálata*. A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei, Budapest, 1992, Országos Széchényi Könyvtár.

⁴ Kastaly et al.: *Kéziratok, nyomtatványok és grafikák író- és festékanyagai: Összetételük, készítésük, vizsgálatuk, károsodásuk, rögzítésük és védelmük. A grafikai technikák felismerésének alapjai*. Budapest, 2000, Országos Széchényi Könyvtár. pp. 7-16.

foarte ușor corozioni din cauza compoziției cernelii și a fluctuațiilor de umiditate relativă, ceea ce, în stadiile finale, poate duce chiar la pierdere de informații. În cazul negrului de fum, care este mai puțin aderent la suprafață, pot apărea și desprinderi/exfolierea (foto 1).

Pe lângă reglarea parametrilor potriviți, în ambele cazuri este importantă reducerea la minimum a impactului mecanic și a vibrațiilor asupra documentului. Aspectul decorativ al diplomelor se datorează în principal picturii și auririi⁵, iar aceste materiale presupun condiții similare de expunere și transport.

Un viciu tehnologic în producerea suporturilor din pergament poate proveni din faptul că stratul de cretă de la suprafață nu aderă chimic la suport, astfel încât, dacă liantul își pierde puterea de adeziune, stratul de cretă se poate desprinde foarte ușor, angrenând și materialul de scriere, respectiv pictural (foto 2).

Stratul aurit sau argintat se realiza prin aplicarea unei foițe de aur sau de argint, respectiv utilizând aur scoică (pulbere de aur cu gumă arabică) sau pulbere de argint, având ca liant albușul de ou. Deși straturile de aur se aplicau peste un grund tradițional de bolus, datorită mișcării pergamentului acesta se putea desprinde cu ușurință. Foița de cupru, care înlocuia după o vreme pe cea de aur, provoacă o decolorare verzuie pe pergament din cauza coroziei metalului, care, în timp, „roade” materialul și poate provoca perforarea suportului în aceste zone. Pe alte suprafețe colorate, se aplică pigmenți minerali sau coloranți vegetali cu ajutorul unor lianți diferiți, care nu au o aderență puternică la suport din cauza suprafeței compacte a pergamentului. În astfel de cazuri, este necesară consolidarea straturilor desprinse.⁶

Degradările rezultate în urma utilizării includ șifonări, rupturi, depuneri de grăsimi și alte impurități, lipsuri. În cazul diplomelor de pergament, plicatura⁷ nu poate suporta întotdeauna sigiliul mare de ceară și se poate rupe de-a lungul șnurului. Există, de asemenea, cazuri de deteriorări intenționate, cum ar fi tăierea documentului, ruperea sigiliului, raderea numelui etc. Acestea nu vor fi restaurate, făcând parte din istoria documentului și, fiind practicate de multe ori pentru a semnală invaliditatea documentului.

Un accesoriu important al diplomelor este sigiliul, care poate fi de diferite tipuri și materiale: ceară pentru sigilii, ceară de albine, șelac, timbru sec, sigiliu timbrat, sigiliu din metal (bula). Acesta din urmă poate fi confecționat din aur, argint sau plumb. Sigiliile atârinate erau atașate de diplomă cu diferite materiale: benzi de pergament, fire împletite de mătase sau bumbac colorat, sau fire metalice.

Unele sigilii de ceară erau turnate în matrice de lemn sau de metal.

Prin urmare, sigiliile au o compoziție materială și parametri diferiți față de cei ai documentului de care sunt atașate; acest fapt le face extrem de vulnerabile printre materialele de arhivă. În cazul documentelor medievale predomină sigiliile atârinate, cele de șelac începând să se răspândească în perioada modernă.

Greutatea documentelor sau presiunea rezultată din depozitarea suprapusă poate cauza ruperea sau desprinderea unor părți ale sigiliilor timbrate, de șelac sau de ceară colorată. Sigiliul de ceară timbrat este protejat într-o anumită măsură de timbru, dar se poate desprinde cu ușurință. Timbrul sec prevăzut cu timbru din pap colorat este predispus la atacul insectelor și este sensibil la umiditate.

Evaluare preliminară, expertiză

Primul pas al protocolului de expunere este evaluarea situației de către conservator. Acesta stabilește dacă starea de conservare a documentelor care urmează să fie împrumutate este potrivită pentru etalare și verifică condițiile de expunere. Acest demers se sprijină pe un raport de facilități⁸, solicitat în prealabil părții care împrumută documentele. Conservatorul evaluează informațiile furnizate, iar dacă situația o impune, inițiază o inspecție preliminară a spațiului de expunere. În cazul în care descrierea și inspecția nu au rezultatul scontat, dar împrumutul se dorește în continuare, restauratorul va oferi consiliere cu privire la modul în care organizatorul expoziției poate asigura parametrii corespunzători de conservare preventivă.

Raportul de facilități vizează diverse aspecte: detalii și microclimat ale spațiului expozițional, încălzire/răcire, umidificare, detalii privind vitrinele, securitate, asigurare, persoane responsabile și date de contact ale acestora, gestionarea dezastrelor, accesibilitate, alte documente anexate: planul locației, fotografii, date privind temperatura și umiditatea relativă din anul precedent pentru lunile în cauză etc. De asemenea, include metodele cu care sunt asigurate condiții adecvate de expunere, eventualele obstacole în calea transportului, de exemplu, dacă este posibilă intrarea cu mașina, dacă există un lift și capacitatea acestuia. Cuprinde și aspecte precum deratizarea, tipul și verificarea periodică a extincătoarelor.

Evaluarea, restaurarea și pregătirea documentului

Evaluarea documentului care urmează să fie expus presupune verificarea stării de conservare a acestuia, restauratorul urmând să emită o fișă de conservare care atestă starea potrivită pentru expunere. Avizul este strâns legat de condițiile din spațiul expozițional, iar conducătorul Departamentului de Depozitare va evalua și el cererea de

⁵ Kastaly et al. 2000. pp. 27-38.

⁶ Quandt, Abigail B.: *Recent Developments in the Conservation of Parchment Manuscripts*. Book and Paper Group Annual 15, 1996, The American Institute for Conservation, pp. 99-115.

⁷ Plicatura este partea inferioară îndoită a diplomelor de pergament prin care se trecea șnurul sigiliilor atârinate. Uneori, aceasta acoperă o parte din textul documentului, dar în majoritatea cazurilor doar semnăturile sunt plasate în zona pliată.

⁸ Raportul de facilități (facilities report) este un chestionar privind condițiile de expunere, completat de partea care solicită împrumutul.

împrumut. Pentru fiecare document destinat expunerii se face o fotografie de control.⁹

Diplomele din pergament sunt foarte des depozitate în stare pliată. Primul pas în procesul de manipulare este curățarea uscată. În cazul diplomelor din pergament, fragilitatea părții scrise și a decorațiilor presupune o curățare foarte atentă. Pentru expoziții, diplomele pot fi netezite prin umidificare¹⁰, fără a le presa, și numai în măsura în care textul să poată fi digitizat. Urmează, în caz de nevoie, completarea, lipirea și consolidarea documentului.

Completarea suportului se realizează, în cazul hârtiei, cu foiță japoneză sau pastă de hârtie de culoare corespunzătoare. În cazul pergamentului, golurile pot fi umplute cu foiță japoneză sau completări de pergament, eventual pastă de pergament. Pentru ca diploma să aibă un aspect estetic unitar, completările vor fi colorate în nuanța corespunzătoare sau se vor folosi din start materiale în culoarea respectivă. Pe de altă parte, nu se retușează scrisul sau inițialele lipsă, deoarece păstrarea autenticității documentelor de arhivă este de o importanță majoră. Prin urmare, principala preocupare a restauratorului este stabilizarea fizică și chimică, care primează față de aspectul estetic. Acest principiu este valabil și în cazul sigiliilor, tratarea cărora vizează mai degrabă conservarea.

În majoritatea cazurilor este necesară îndepărtarea impurităților de pe suprafața sigiliilor de ceară, deoarece stratul de praf acoperă desenul fin al acestora. De asemenea, poate fi necesară repararea sigiliilor de ceară, deoarece acestea ajung în mâinile specialistului într-o stare degradată. Deteriorarea sigiliilor de ceară de pe diplomele medievale este de obicei de natură mecanică, dar apare deseori și clivarea lamelară sau saponificarea (foto 3). În cazul unor astfel de deteriorări, sigiliile trebuie consolidate pentru a preveni intensificarea degradării. În acest scop, se folosesc de obicei diferite ceruri și amestecuri ale acestora: parafină cu ceară de albine sau ceară de albine cu vernis damar. Pentru colorare se utilizează diferiți pigmenți. Sigiliile rupte se refac doar în situația în care bucățile se îmbină, se pot asambla; suprafețele fragmentate ale sigiliilor degradate sunt pur și simplu „tivate”. Pentru completări și consolidări, amestecul de ceară încălzită se aplică cu ajutorul unor instrumente manuale, a unei pensule sau a unei spatule electrice. Sigiliile friabile din șelac, precum și desprinderile de pe sigiliile timbrate sau cele seci vor fi, și ele, consolidate în caz de nevoie.

Pregătirea pentru împrumut a obiectului presupune documentarea și restaurarea acestuia în conformitate cu practicile de restaurare. În cazul unei expoziții, procesul diferă în sensul că documentele necesită un suport, fiind fixate cu benzi de poliester pe un carton neacid, pentru

a facilita transportul în siguranță și pentru a împiedica intrarea lor în contact direct cu materialele din interiorul vitrinei. Suportul este realizat din carton neacid de aceeași dimensiune și formă ca și diploma în sine, astfel încât să fie complet acoperit de document. În cutia de transport diploma este fixată tot cu benzi de poliester, iar sigiliul este și el imobilizat (foto 4).

Cu ocazia unei călătorii de studiu de o lună, autorului i s-a oferit oportunitatea de a urmări viața unui atelier de restaurare dintr-o arhivă din Germania, unde pregătirea pentru expoziții a documentelor se desfășoară în mod diferit. Metoda specialiștilor germani constă în montarea pe carton a documentelor în așa fel, încât o bandă de câțiva centimetri lățime lăsată în jurul diplomelor să asigure nu doar suportul acestora, ci și posibilitatea de a le expune în formă de panou. Banda de polietilenă este trasă printr-o fantă aplicată pe carton, fără a fi lipită sau fiind lipită doar la unul dintre capete, facilitând astfel îndepărtarea documentului de pe suport. În schimb, atelierul din Ungaria utilizează o bandă circulară de polietilenă pentru fixarea documentelor pe carton, suportul fiind invizibil din considerente estetice.

Locație, transport

Efectele temperaturii, ale iluminării (intensitatea luminii, UV), sau cele ale umidității relative pot cataliza și accelera procesele fizice și chimice din materialul documentelor sau pot provoca degradări biologice (mucegai, insecte).¹¹ Prin urmare, locația expoziției trebuie monitorizată înainte și pe toată durata expoziției.

Printre celelalte sarcini ale conservatorului se numără ambalarea, însoțirea, așezarea și scoaterea din vitrină a obiectelor împrumutate. Verificarea condițiilor adecvate de conservare are loc la momentul sosirii la fața locului și continuă pe toată durata expoziției. În numele instituției sale, conservatorul poate verifica în orice moment dacă parametrii microclimatici necesari sunt respectați.

Parametrii optimi pentru expunerea și transportul documentelor împrumutate:

- temperatură de 19-21 °C
- umiditate relativă de 45-50% RH în cazul hârtiei, 50-55% RH în cazul pergamentului
- iluminare de maxim 50 lux
- mediu fără radiații UV.

Desigur, fiecare document în parte necesită condiții specifice de expunere. Condițiile microclimatiche de depozitare dinaintea expunerii trebuie și ele cunoscute. Pentru a preveni degradările cauzate de o schimbare bruscă,

⁹ Arhivele recurg la metoda fotografiei de control pentru a asigura informațiile conținute în document, precum și pentru a consemna condiția diplomei. În timpul fotografierii, se realizează imaginea ambelor fețe ale documentului, cu scara de culori, dimensiuni și cotă.

¹⁰ Prin această procedură, foaia de pergament absoarbe ușor umezeala printr-o membrană semipermeabilă, materialul se înmoaie și poate fi netezit prin întindere treptată și presare cu greutatea mică.

¹¹ Járó, Márta: Megelőző konzerválás múzeumi kiállításokon és raktárakban. / Conservarea preventivă în expoziții și depozite muzeale. Rezumat. *Isis – Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek* 1. Szerk. Kovács Petronella, Székelyudvarhely, 2001, Haáz Rezső Alapítvány, pp. 9-19. / p. 88.

obiectul trebuie aclimatizat la noile condiții lent și treptat, aspect deosebit de important în cazul pergamentelor, care, nefiind din piele tăbăcită, sunt mai sensibile la fluctuațiile de umiditate relativă și temperatură.

Proprietățile materialului documentului și gradul de deteriorare al acestuia reprezintă un alt factor de care trebuie ținut cont. De exemplu, în cazul documentelor din pergament sau al celor care prezintă coroziuni ale cernelii sau colorantului, valoarea umidității relative este cel mai important parametru de respectat.

Starea de conservare a documentelor nu depinde doar de compoziția materialului suportului, celor pentru scris și colorat, sau de factorii de microclimat, ci și de durata anumitor procese. De exemplu, în cazul expozițiilor, este important nu doar gradul de iluminare, ci și numărul de ore de iluminare. Perioadele lungi de iluminare puternică pot provoca decolorarea unor materiale de scris. Există deja bune practici pentru a reduce numărul orelor de iluminare în timpul expoziției, cum ar fi depozitarea în sertare, utilizarea lămpilor cu senzor de mișcare sau scurtarea perioadei de împrumut.

La locul de desfășurare a expoziției, trebuie verificate ferestrele și posibilitatea de a le camufla. Spațiul expozițional nu ar trebui să aibă acces direct dinspre exterior, deoarece parametrii microclimatici stabiliți sunt greu de menținut într-o astfel de încăpere, iar factorii biologici și alți poluanți intră ușor în contact cu obiectele expuse. Nu constituie o situație fericită nici cazul în care încăperile spațiului expozițional nu sunt decomandate, parametrii prevăzuți fiind greu de respectat și ținut sub control. Limitarea numărului de vizitatori și evitarea fotografiilor cu bliț sunt alte aspecte de luat în considerare.

Este de preferat ca vitrinele să fie fabricate din materiale inerte, iar materialele din interiorul lor să nu reacționeze cu materialele documentului, și să nu atragă contaminanți biologici. De exemplu, un interior căptușit cu pâslă atrage molii și alte insecte, iar sulful eliberat de lână poate crea un strat coroziv pe decorațiunile argintate ale scrisorilor de înnobilitare. Este important ca vitrina să fie rezistentă la praf, să fie prevăzută cu încuietoare, și, de preferință, să nu fie proaspăt vopsită sau încleiată, pentru a evita emisiile poluante.

Pe cât posibil, trebuie asigurată paza armată neîntreruptă a expoziției, dar cel puțin prezența unor agenți de securitate.

Pe perioada transportului, este importantă evitarea efectelor bruște de mediu (fluctuații de temperatură și umiditate relativă), a efectelor mecanice (obiectul să fie fixat în mod corespunzător), precum și a evenimentelor neprevăzute. Cutia de transport se depozitează și se deplasează în poziție orizontală, în special dacă conține documente cu sigilii. Pentru atenuarea influențelor climatice, se recomandă utilizarea unei cutii prevăzute cu sistem de climatizare. Avantajul acesteia constă în stabilitatea condițiilor microclimatice, însă dimensiunile ei nu sunt individualizate, din motive practice și materiale. Se preferă de obicei cele de dimensiuni mai mari pentru a se putea

folosi în mai multe situații, iar acest fapt atrage necesitatea unui vehicul de transport mai mare.

Restauratorul însoțește documentele la și de la locul de desfășurare a expoziției, le așază în vitrină și le ridică (foto 5). În cazul în care circumstanțele nu sunt adecvate, poate refuza predarea documentului sau a diplomei. A existat un caz concret în care o diplomă medievală a fost livrată unui muzeu la momentul convenit, dar spațiul de expunere nu era încă pregătit. Deși vitrinele erau amplasate, muncitorii încă lucrau în încăpere. Din cauza prafului, a fost amânată așezarea diplomei în vitrină, iar documentul a fost plasat în seiful muzeului până la o dată ulterioară.

În 2023, consiliul unui sat dorea să împrumute o diplomă din 1393, care conținea prima mențiune a numelui așezării. Documentul în pergament putea fi expus doar în centrul comunitar, unde, în primă fază, condițiile nu erau potrivite. În cele din urmă, după consultări îndelungate, asistență și verificări la fața locului, condițiile au fost îndeplinite.¹² Acestea sunt motivele pentru care este esențial ca specialistul în conservare să fie informat în timp util cu privire la planul de expunere, astfel încât să poată consilia partea care împrumută și, dacă aceasta îndeplinește condițiile, împrumutul să aibă loc.

Rezumat

Împrumutul de diplome este un proces complex în care desemnarea unei persoane responsabile este foarte importantă. În cazul Arhivelor Naționale ale Ungariei, procesul este coordonat de Biroul de Informare, fiind implicați, pe lângă Departamentul de Conservare, conducerea, Departamentul de Depozitare a Documentelor, Departamentul de Digitizare, Departamentul Juridic și, în cazul unor obligații de plată, Departamentul Financiar. Departamentul de Conservare monitorizează starea documentului sau diplomei, precum și condițiile de expunere. Fiind vorba de cele mai valoroase documente, este foarte important ca instituția care solicită împrumutarea diplomei să fie conștientă de faptul că, odată documentul expus, răspunderea pentru siguranța și starea ei îi revine în totalitate.

Fotografiile au fost realizate de autor (foto 1-3) și de Ágnes L. Nemes (foto 4-5).

¹² Inițial, se dorea amplasarea diplomei într-o vitrină semiînchisă, într-o aulă expusă la lumina soarelui, cu ușă care dădea în aer liber și cu cerințele de securitate neîmplinite. După consultări, documentul a fost plasat într-o încăpere separată, internă, cu o vitrină închisă, fereastră camuflată, dezumidificator, aer condiționat și iluminare cu LED-uri fără UV. Numărul vizitatorilor a fost limitat, fotografiile cu bliț au fost interzise, iar paza neîntreruptă a fost și ea asigurată.

BIBLIOGRAFIE

- JÁRÓ, Márta (2001): Megelőző konzerválás múzeumi kiállításokon és raktárakban. / Conservarea preventivă in expoziții și depozite muzeale. Rezumat. *Isis – Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek* 1. Szerk. Kovács Petronella, Haáz Rezső Alapítvány, Székelyudvarhely, pp. 9-20. / p. 88.
- KISSNÉ BENDEFY, Márta – BEÖTHYNÉ KOZOCSA, Ildikó (1992): *A bőr és a pergamen felépítése, gyártása, tulajdonságai, károsodása és vizsgálata*. A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.
- KASTALY, Beatrix – ALBRECHTNÉ KUNSZERY, Gabriella – BEÖTHYNÉ KOZOCSA, Ildikó – GAJDÓ, Gyula – JÁRÓ, Márta – TÍMÁRNÉ BALÁZSY, Ágnes – PANKASZI, István – MIKESY, Pongrácné (2000): *Kéziratok, nyomtatványok és grafikák író- és festékanyagai: Összetételük, készítésük, vizsgálatuk, károsodásuk, rögzítésük és védelmük. A grafikai technikák felismerésének alapjai*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.
- OROSZ, Katalin (2002): A levéltári dokumentumok károsodása és a megelőzés lehetőségei. / Deteriorarea documentelor de arhivă și posibilitați de prevenție. Rezumat. *Isis – Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek* 2. Szerk. Kovács Petronella, Haáz Rezső Alapítvány, Székelyudvarhely, pp. 54-65. / pp. 96-97.
- QUANDT, Abigail B. (1996): Recent Developments in the Conservation of Parchment Manuscripts. *Book and Paper Group Annual* 15, The American Institute for Conservation, pp. 99-115. <https://cool.culturalheritage.org/coolaic/sg/bpg/annual/v15/bp15-14.html> (05.02.2024).

Mónika Lökkös

Artist restaurator hârtie și piele
Arhivele Naționale ale Ungariei
Tel.: + 36-20-596-3264
E-mail: lokkos.monika@mnl.gov.hu

LISTA FOTOGRAFIILOR

- | | |
|---------|---|
| Foto 1. | Cerneală cu aderență slabă la suprafață, exfoliată |
| Foto 2. | Strat de cretă exfoliat de pe suprafața pergamentului |
| Foto 3. | Sigiliu atârnat din material clivat lamelar |
| Foto 4. | Cutie de transport pentru o diplomă |
| Foto 5. | Așezarea diplomelor în vitrine |

Traducere: Emese Sárándi